

Modern Trajedinin Romanı: Aytmatov'da Din, Ölüm ve Toplumsal Eleştiri

Hasan SARI | <https://orcid.org/0000-0002-6355-4516>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | hasan.sari@mku.edu.tr

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi | ROR: <https://ror.org/056hcg41>

Din Sosyolojisi | Hatay, Türkiye

Öz

Trajedî, artık klasik edebiyattaki seçkin tabakadan kahramanların destansı acılarıyla sınırlı değildir. Modern trajedi, sıradan insanın gündelik hayattaki sessiz isyanında, toplumsal çürümenin gölgesinde kalmış bireylerin bitmeyen umutlarında da görülür. Dünyaca ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un romanlarını da bu trajedi anlayışının edebiyattaki müşahhas örnekleri olarak görmek mümkündür. Aytmatov, ölüm ile direniş arasındaki asimetrik ilişkiye odaklanarak yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir trajedi sahnesi kurar. Onun eserlerinde ölüm, bir son değildir. Değer erozyonuna karşı ahlaki bir duruş, kötülüğe karşı geliştirilen vicdani bir protestodur. Bu bağlamda Aytmatov'un edebiyatı, toplumsal eleştirinin hem estetik hem de sosyolojik boyutlarını içeren çok katmanlı bir yapı sunar. Bu çalışma, Aytmatov'un romanlarında inanç ve ölüm temalarının nasıl kurgulandığını ve bu temaların modern trajedi çerçevesinde toplumsal eleştiri biçimine nasıl dönüştürüldüğünü sormaktadır. Çalışma; Aytmatov'un dört popüler romanı olan "Beyaz Gemi", "Gün Olur Asra Bedel", "Dişi Kurdu Rüyaları" ve "Kassandra Damgası" üzerinden yürütülmüştür. Aytmatov'un kahramanları, ölüme karşı bile isteye yürüyerek modern toplumsal sistemlerin yarattığı değer erozyonuna ahlaki bir tavır sergilerler. Bu noktada makalede "tercihli ölüm" kavramı merkeze alınarak ve roman kahramanlarının eylemlerinin kolektif vicdani harekete geçiren birer direniş biçimi olduğu savunulmaktadır. Çalışmada amaç; inanç, ölüm ve trajedi temalarının Aytmatov'un romanlarında nasıl ele alındığını çözümlemektir. Özellikle baskıcı Sovyet ideolojisinin din karşıtı politikalar geliştirdiği dönemlerde yazılmış olan eserlerinde, bireyin acılarına eşlik eden toplumsal protestonun din/inanç etrafında kurgulanmış olması dikkat çekicidir. Aytmatov'un kahramanları kronolojik olarak önce şamanistik örüntülerle ve İslami temsillerle, ardından Hristiyan teolojisiyle, son olarak ezeli hikmet düşüncesine dayanan perennial felsefe ile ahlaki bir tavır geliştirirler. Bu bağlamda çalışmanın temel savı, Aytmatov'un dini, belli bir inanç sisteminden ziyade din sosyolojisi araştırmalarına uygun düşecek biçimde kolektif belleği harekete geçirici metafizik bir devinim olarak ele aldığı yönündedir. Araştırmada nitel yöntem doğrultusunda doküman incelemesi ve tematik analiz teknikleri uygulanmıştır. Romanlarda yer alan kurgu karakterlerin ölüm-hayat geriliminde dinle kurdukları ilişkiye odaklanılmış, ölümle sonuçlanan trajediler üzerinden analizler yapılmıştır. Ayrıca yazarın söyleşileri, dönemin sosyopolitik olayları ve edebî eleştirilerden de yararlanılmıştır. Tematik analiz sürecinde ise olayların kurgusu, kahramanların dönüşümleri ve sembolik anlatılar üzerinden anlam örüntüleri çıkarılarak kodlanmıştır. Elde edilen tüm bulgular, Aytmatov'un eserlerinde karakteristik olarak yer alan trajik ölüm temasının toplumsal mesajlar içerdiğini göstermektedir. Toplumda kötülük; uyuşturucu ticareti, ideolojik baskı, kültürel değerlerin yıpratılması, nükleer silahlanma, doğal varlıkların tahrip edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İşte Aytmatov romanlarında çoğunlukla "tercihli ölüm" şeklinde ortaya çıkan fenomen tüm bu kötülüklerle karşı geliştirilen radikal bir itirazdır. Adsız bir çocuğun kendini suya bırakması, kaybolan oğlunu arayan bir kadının ona kimliğini hatırlatmak için ölüme yürütmesi, Kilise dışı kalmış bir misyonerin inancı uğruna kendini feda edişi ve bir astronotun uzay boşluğuna kendini bırakması gibi kurgular, metafiziğin estetiğe eşlik ettiği protestolardır. İlk bakışta mağlubiyet gibi dursa da kötülüğe teslim olmadıkları için ölen kahramanlar ahlaki üstünlüğün temsilcileri olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler

Din Sosyolojisi, Cengiz Aytmatov, Modern Toplum, İnanç, Ölüm, Roman.

Atf Bilgisi

Sarı, Hasan. "Modern Trajedinin Romanı: Aytmatov'da Din, Ölüm ve Toplumsal Eleştiri". *Rize İlahiyat Dergisi* 31 (Nisan 2026), 19-33.

<https://doi.org/10.32950/rid.1713067>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi	Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 03.06.2025	Kabul Tarihi: 27.09.2025
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	
Etik Kurul İzni	Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate	Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	

The Novel of Modern Tragedy: Religion, Death and Social Criticism in Aitmatov

Hasan SARI | <https://orcid.org/0000-0002-6355-4516>

Asst. Prof. | Author | hasan.sari@mku.edu.tr

Hatay Mustafa Kemal University | <https://ror.org/056hcg41>

Sociology of Religion | Hatay, Türkiye

Abstract

Tragedy is no longer confined to the epic suffering of the distinguished heroes of classical literature. Modern tragedy can be observed in the silent rebellion of ordinary people in their daily lives, as well as in the aspirations of individuals living in the shadow of social decay. The novels of the world-renowned Kyrgyz writer Cengiz Aitmatov are concrete examples of tragedy in literature. By focusing on the relationship between death and resistance, Aitmatov sets the stage for both individual and social tragedy. In his works, death is not the end. Rather, it is a moral stance against the erosion of values and a protest against evil. In this context, Aitmatov's literature offers a multi-layered structure that encompasses the aesthetic and sociological dimensions of social criticism. This study examines how the themes of faith and death are constructed in Aitmatov's novels, and how they are transformed into social criticism within the framework of modern tragedy. The study is based on four of Aitmatov's most popular novels: "The White Ship", "The Day Lasts More Than a Hundred Years", "The Place of the Skull" and "Cassandra's Brand". Aitmatov's protagonists take a moral stance against the erosion of values caused by modern social systems, willingly walking towards death in the process. The article then focuses on the concept of 'preferred death', arguing that the protagonists' actions constitute a form of resistance that mobilises the collective conscience. The main purpose is to provide an analysis of the themes of faith, death and tragedy. Notably, in these works written during a period when Soviet ideology adopted anti-religious policies, the social protest accompanying individual suffering is constructed around religion and faith. Aitmatov's heroes adopt a moral stance in a chronological progression: first through shamanistic patterns and Islamic representations; then through Christian theology; and finally through perennialism, which is based on the concept of eternal wisdom. The findings suggest that Aitmatov treats religion as a metaphysical movement that activates collective memory, not merely as a belief system. The study employs document and thematic analysis techniques in line with qualitative research methods. It focuses on the relationship between religion and fictional characters in the novels, analysing tragedies that end in death through the tension between life and death. Interviews with the author, socio-political events of the period and literary critiques were also used. During the thematic analysis, patterns of meaning were extracted and coded by examining events, the transformation of protagonists and symbolic narratives. The findings demonstrate that the theme of tragic death, a defining feature of Aitmatov's works, conveys social messages. In Aitmatov's novels, this phenomenon mostly takes the form of a chosen death and is the most radical form of protest against the evils present in society. Fictions such as a nameless child throwing himself into the water; a woman searching for her lost son and walking towards death to remind him of his identity; a missionary who has become an outcast and is sacrificing himself for his faith; and an astronaut throwing himself into the void of space, are all protests in which aesthetics are accompanied by metaphysics. Although these protagonists may initially appear defeated, they ultimately embody moral superiority by refusing to submit to social evil.

Keywords

Sociology of Religion, Chingiz Aitmatov, Modern Society, Faith, Death, Novel.

Citation

Sari, Hasan. "The Novel of Modern Tragedy: Religion, Death and Social Criticism in Aitmatov". *Rize Theology Journal* 31 (April 2026), 19-33.

<https://doi.org/10.32950/rid.1713067>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 03.06.2025	Date of Acceptance: 27.09.2025 Date of Publication: 20.04.2026
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Giriş

Edebiyatın bir şubesi olarak roman sanatı, toplumsal gerçekleri yansıtmada “ayna”, “taklit”, “tanık” ve “belge” gibi kavramları yüklenerek zamanın (zeitgeist) ve ulusun ruhunu (volksgeist) ifade etmekte ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur.¹ Toplum ile yazar arasında kurulan diyalogik ilişki sayesinde bu sanat, toplumsal muhayyilenin ürünü olmakla kalmaz onu şekillendirme potansiyeline de sahip olur. Sanayi devrimiyle paralel gelişen bir edebî tür olan roman; zaman, mekân, şahıs ve olaydan oluşan yapı unsurlarını toplumun içinde ve toplumla birlikte inşa eder. Bu sebeple edebî bir metnin sosyal bağlam dışında değerlendirilmesi, estetik kusurun yanında tarihsel bir eksiklik de doğurur. Roman, bu anlamda yalnızca bireysel bir anlatı değil, toplumun belleğini taşıyan güçlü bir tanıklık biçimidir. Din gibi toplumu hem şekillendiren hem de ona müdahale eden kadim zihniyet formları da roman anlatısına sızarak onun bu fonksiyonu yerine getirmesine destek olur.

Toplumsal değişimlere tanıklık bağlamında düşünüldüğünde Aytmatov'un romanları da 20. yüzyılın siyasi, kültürel ve ideolojik dönüşümlerini edebi düzlemde temsil eden çok katmanlı eserlerdir. Yazarın kendisi de üstlendiği misyonun farkındadır: “Bana göre edebiyatın görevlerinden birisi, her toplumun kendi tarihî gelişimi içinde geçirdiği tecrübeyi sanatkârane bir biçimde yansıtmayı ve böylece geçmişin ışığı altında yeni tarih gerçeğini takdir edebilmesidir.”² Nitekim dilin bir kültür taşıyıcısı olarak üstlendiği rol sayesinde, onu kullanan farkında olsun ya da olmasın, metin içerisine birçok toplumsal katman dâhil olur. Örneğin Aytmatov'un Rusça yazma tercihi de bu bağlamda anlam kazanır. Yazar bu tercihi ile yalnızca dilsel kaygı taşımakla kalmaz, sosyo-politik bir strateji ve fikrî yayılım amaçlar. Dolayısıyla edebi eserleri anakronik yorumlardan muhafaza etmek için yazıldığı dönemin toplumsal dinamiklerinin göz önünde bulundurulması şarttır. Yazarın siyasi ve edebi tercihlerinin yanı sıra dine dair görüşlerini de ancak bu şekilde bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutabiliriz.

Bir dönem okuması olarak Sovyetler Birliği'nin din karşıtı politikalarının yarattığı baskı ortamını analiz etme imkânı sunan Aytmatov romanlarında din olgusunun işlevi tartışmaya değer bir konudur. Ona göre din, sadece bireysel inanç biçimi değildir. Aynı zamanda bir protesto biçimi ve toplumsal vicdanın sesi olarak görülen harekete geçirici bir fenomendir. Aytmatov'un bu çalışmada incelenen romanlarında baskın tema olarak görülen ölüm ve ayrılık da yalnızca bireysel dramaların değil, çoğunlukla toplumsal değişimlerin kaçınılmaz sonuçları olarak yorumlanabilir. Oysa mevcut literatür tarandığında bu duruş genellikle sembolizm ya da edebi estetik bağlamında ele alınmıştır. Din sosyolojisi disiplini muvacehesinde ise inanç temelli ölümlerin toplumsal bir eleştiri formuna dönüşmesi yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, işte bu boşluktan hareketle inanç ve ölüm temalarının, “modern trajedi”nin bir biçimi olarak Aytmatov'un romanlarında nasıl yapılandığını araştırmaktadır. Toplumsal belleğin bir yansıması olarak dinî ve ahlaki değerlerin hem kolektif hem de bireysel vicdanı nasıl mobilize ettiği tartışılacaktır. Bu minvalde temel araştırma sorusu şu şekildedir: Cengiz Aytmatov'un romanlarında inanç ve ölüm temaları, modern trajedinin bir biçimi olarak toplumsal eleştiriye ve protestoyu nasıl temsil etmektedir? Temel problemin anlaşılmasına destek sunan diğer sorular ise şu şekilde sıralanabilir:

- Aytmatov'un anlatılarında din fenomeni nasıl biçimlenmektedir ve trajik yapıyı nasıl etkilemektedir?
- Aytmatov'un eserlerinde ölüm, bireysel bir kader mi yoksa toplumsal bir başkaldırı olarak mı kurgulanmaktadır?
- Romanlarda dinî inançlar, bireyin iç dünyasını mı yoksa toplumun çöküşüne karşı bir direnç biçimini mi yansıtmaktadır?
- Seçilen romanlarda kahramanların ölümüne ilişkin tutumlar, hangi toplumsal veya ahlaki çatışmalarla ilişkilendirilebilir?
- Aytmatov'un erken ve geç dönem eserlerinde dinî temaların kullanımında nasıl bir değişim gözlemlenmektedir?

Çalışmanın temel amacı, Aytmatov'da inanç, ölüm ve trajedi temalarının toplumsal dönüşüm bağlamında nasıl kurgulandığının ortaya konulmasıdır. Ayrıca bu temaların “modern trajedi” estetiği içindeki yeri irdelenmek istenmiştir. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yapılandırılmış olup veri toplama ve çözümleme sürecinde doküman incelemesi ve nitel tematik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, bir ön çalışmanın ardından Cengiz Aytmatov'un inanç ve ölüm temalarını yoğun biçimde işlediği görülen dört roman seçilmiştir: Beyaz Gemi, Gün Olur Asra Bedel³, Dişi Kurdun Rüyaları ve Cassandra Damgası. Bu romanların seçilmesindeki temel kıstas, tematik yoğunluğun ve toplumsal mesaj gücünün çalışmanın amacına uygun olmasıdır. Bu eserlerin tespit edilmesinde kitapların popüler olması da dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında

¹ Nilüfer İlhan, “Edebiyat Sosyolojisi Açısında Abbas Sayar'ın Romanları”, *Folklor/Edebiyat* 21/81 (2015), 107.

² “Cengiz Aytmatov'un Hayatı”, haz. TRT Avaz, Türk Dünyasının Enleri, Ankara (2016).

³ Ortak roman kahramanı içeren ve devam niteliği arz eden “Cengiz Han'a Küsen Bulut” adlı eser de “Gün Olur Asra Bedel” romanının uzantısı olarak kabul edilmiştir.

birincil kaynak olarak değerlendirilen romanlarda yer alan inanç, ölüm, trajedi, toplumsal yozlaşma, protesto, kültürel kimlik gibi temalar izlenmiştir. Ayrıca yazarın söyleşileri, eleştiri metinleri ve ilgili akademik literatür de destekleyici veriler olarak kullanılmıştır. Analiz sürecinde tematik kodlama yöntemi benimsenmiştir. Tematik analiz, araştırmacının metin içindeki anlam örüntülerini sezgisel ve sistematik biçimde tanımladığı, veriye dayalı ve yorumlayıcı bir süreçtir. Bu süreç, veriyle iç içe geçerek kodların oluşumunu, temaların belirlenmesini ve bu temaların araştırma sorularına nasıl yanıt verdiğini tartışmayı içerir.⁴ Metinlerde geçen olaylar, karakter davranışları, inanç ifadeleri ve ölüm sahneleri bağlamsal olarak sınıflandırılmış; ardından bu sahneler üzerinden toplumsal eleştiri ve trajik protesto kavramları çerçevesinde yorumlamalar yapılmıştır. Veriler, yorumlayıcı (interpretivist) paradigma doğrultusunda anlamlandırılmıştır.

Raymond Williams'ın⁵ modern trajediye dair eseri araştırmının teorik çerçevesini oluştururken ele alınan temel başvuru kaynağıdır. Bu eserde savunulan tezle Cengiz Aytmatov'un eserlerinde karşımıza çıkan trajik karakterleri anlamının mümkün hale geldiği düşünülmektedir. Ayrıca bireyin toplumsal baskı karşısındaki varoluşsal yalnızlığını vurgulayan Schopenhauer'un trajediye dair felsefi yorumu ile Kadioğlu'nun⁶ modern trajedi analizleri çalışmada istifade edilen diğer eserlerdir. Dini bir "hafıza zinciri" olarak tanımlayan Hervieu-Léger'in⁷ tespitleri, Akiner'in⁸ Sovyet sonrası Orta Asya toplumlarında dinin etnik ve kültürel bir göstergeye dönüştüğüne dair analizleriyle örtüşmektedir. Aytmatov'un eserlerinde dinin bu işlevi, özellikle İslam ve Hristiyanlık gibi semavi dinlerin simgesel kullanımı üzerinden okunabilmektedir. Söylemez, Aytmatov'un kendisini resmî söylem doğrultusunda ateist olarak tanımlamasına karşın, eserlerinde dini hiç kötü göstermediğinin altını çizer.⁹ Doğrudan Aytmatov üzerine çalışan araştırmacılardan Korkmaz, yazarın inancı toplumsal çöküşe karşı bir protesto dili olarak kurguladığını, özellikle "ölüm" teması üzerinden bu duruşu estetik bir anlatıya dönüştürdüğünü belirtir.¹⁰ Çetin ise Aytmatov'un eserlerinin felsefi ve varoluşsal arka planının altını çizer.¹¹ Bu örneklerden hareketle onun dini, insanlık değerlerine dayalı işlevsel bir sistem şeklinde gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda mevcut literatürde, Aytmatov'un eserleri ideoloji, edebiyat sosyolojisi, varoluşsal felsefe, bireysel inanç ve din bağlamında ele alınmışsa da din sosyolojisi perspektifinden inanç temelli ölümün bir tür protesto ve toplumsal eleştiri biçiminde sistematik incelenişine rastlanmamıştır. Çalışma bu boşluğu doldurmayı hedeflerken Aytmatov'un romanlarındaki "ölüm" olgusunu bireysel bir kader olmaktan öte, toplumsal belleğin yeniden kurulumu bağlamında değerlendirmektedir. Roman kahramanlarının her ne kadar zorlayıcı etkenler olsa da kendilerinin seçtikleri ve bazen intihar bazen kendini feda şeklinde beliren ölümleri için araştırmada "tercihli ölüm" terkihi kullanılmaktadır. "Tercihli" kelimesi bahse konu öznenin iradesini ve olayın toplumsal boyutunu beraber vurgulamak için işlevsel görülmüştür.

1. Modern Trajedinin Romanı ve Cengiz Aytmatov

TDK sözlükte¹² trajedi için "konusunu efsanelerden veya tarihsel olaylardan alan, acıklı sonuçlarla bağlanan bir tür tiyatro eseri; ağlatı, facia, tragedya" karşılığı bulunmaktadır. Trajedi öz haliyle bir felaketin temsil biçimi, trajik ise bu felakete içkin olan durumdur. Bu bağlamda trajedinin nihai ve en yoğun deneyimi çoğunlukla ölüm şeklinde ortaya çıkar.¹³ Antik Yunan'da seçkin insanın acılarının yüceltilmesi ile ideal tarzda oluşturulan bu edebî tür, göstermeye bağlı bir anlatıdır. İnsanın doğasında bulunan kör isteme eyleminin acılara yol açacağını söyleyen Schopenhauer da trajediyi ahlaki ve öğretici boyutları ile kabul eder. Ona göre şiirsel sanatın zirvesi, "hayatın korkunç yanını" ele alan ve insanların kendi aralarındaki çatışmalarıyla ilgili gerçekleri algılanabilir kılan trajedidir.¹⁴ Trajedi sözcüğü antik çağlardan bugüne edebî türlerde işlenegelmiştir. Halk dilinde anlamı genişlerken edebiyat çevrelerinde de şekil ve muhteva genişlemesine uğramıştır. Trajedinin donup kalmış bir tür olduğunu kabul etmeyen ve bu hususta müstakil bir kitap kaleme alan Williams'ın da belirttiği gibi, modern edebiyatta

⁴ Mojtaba Vaismoradi vd., "Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study", *Nursing & Health Sciences* 15/3 (Eylül 2013), 400.

⁵ Raymond Williams, *Modern Trajedi*, çev. Barış Özkul (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022).

⁶ Şevket Kadioğlu, "Trajedi ve Trajik Üzerine Düşünceler", *Fankofoni* 1/40 (2022), 121-130.

⁷ Daniele Hervieu-Léger, *Religion as a Chain of Memory* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2000).

⁸ Shirin Akiner, "Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset, ve İslam", *Türkler*, thk. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).

⁹ Orhan Söylemez, "Türkiye'de Cengiz Aytmatov'u Anlamak", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (2000), 196.

¹⁰ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri* (Kesit Yayınları, 2016), 183.

¹¹ Erol Çetin, "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Öne Çıkan Varoluşsal Temalar", *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* null/Volume 15 Issue 3 (06 Ekim 2020), 304.

¹² TDK, "trajedi ne demek TDK Sözlük Anlamı", *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (Erişim 30 Mayıs 2025).

¹³ Kadioğlu, "Trajedi ve Trajik Üzerine Düşünceler", 127.

¹⁴ Sandra Shapshay, "Schopenhauer's Aesthetics and Philosophy of Art", *Philosophy Compass* 7 (12 Ocak 2012), 16.

“kimsenin umurunda olmayan sessiz sedasız ömür tüketen birinin hayatında trajediyi görmek” olanağı vardır.¹⁵ Nitekim modern edebiyat da acıların gerçekliğinden ve evrenselliğinden beslenir. Aytmatov’un “Uzay boşluğunda dönüp duran dünyamız da kanlı dramların gösterildiği sahneden başka bir şey değildir...”¹⁶ cümlesi Goethe’nin “Dünya hassas kalpler için bir cehennemdir.” sözüne denk gelen bir trajedi vurgusudur. Romanı da bu anlamda yalnızca bireysel bir serüvenin değil, evrensel nitelikleri haiz biçimde toplumun ve tarihin ortak sahnesi kabul etmek mümkündür. Tolstoy’un “Anna Karanina”sı, Jack London’un “Martin Eden”i, Goethe’nin “Genç Werther’in Acıları” kahramanlarının sonları ile modern anlamda felaket estetiğinin sahnesini kuran örneklerdir. Aytmatov’un roman kahramanları da bu trajik sahnenin merkezine yerleşir.

Aytmatov’da toplumsal değişimlerin kozmik karşılığı kader olarak karşımıza çıkar. Williams’ın Schopenhauer’den aktardığına göre trajik kahraman haklılığına ve masumiyetine rağmen felakete sürüklenir ve kötülüğün kadervari zaferi evrensel bir yapı arz eder. Modern roman, bireyleşme dinamikleriyle birlikte acının kolektif tecrübesini de harmanlayarak bu görünmez acılara yeni bir temsil sahası açmıştır. Trajik ritmin aynı zamanda bir “feda ritmi” olarak okunması, bireysel yıkımın toplumsal bir kenetlenmeye dönüştüğünü de göstermektedir.¹⁷ Eğer trajedi bir taklitse ve edebî anlatı bu taklitten doğuyorsa, İsa Peygamber’in kendini feda ederek kötülüğe yönelttiği suçlama ve yargı, Aytmatov’un anlatılarında evrensel bir acıya dönüşür. Trajik kahraman, evrene konulan sınırları zorladığında, bozulan düzen kamu vicdanının rahatlatılmasıyla telafi edilmek istenir. Çağdaş edebiyatta artık bireyin içsel acısı öne çıkmakta; antik trajedide olduğu gibi kapsayıcı ve temsil edici bir düşünüş değil, daha öznel ve bireysel bir kırılma söz konusu olmaktadır.¹⁸ Trajedinin zeminindeki bu kayma ile sıradan insan roman kurgusunda yer bulurken bir toplum kahramanı olma şansını da elde edebilir.

Aytmatov romanlarında toplumsal değişimlerden kaynaklanan trajedilere tepkisellik oldukça belirgindir. Aşk, fedakârlık, özlem gibi ana temalar etrafında kurgulanan olaylar; belli başlı toplumsal olgulara değinmek için var gibidirler. Tıpkı klasik trajedi türünde olduğu gibi kötülüğe karşı insan çaresiz kaldığında kaderiyle hesaplaşmaktadır. Bu eserlerde ölüm kötülere yöneltilen radikal bir tepki hüviyetine dönüşmektedir. Böylece yazar maşeri vicdanı harekete geçirmeye, onda acıma ve korku duyguları uyandırmaya çalışmaktadır. Bu araştırmanın hareket noktası da Aytmatov’un eserlerini trajedilerle karşılaştırmanın isabetli olacağı fikridir.¹⁹ Aşağıdaki tabloda ön çalışmamızda incelenen eserlerde roman kahramanlarını derinden etkileyen kötülüklerle ve yazarın protest tavrının yöneldiği olgulara yer verilmiştir:

Eser Adı	Protestosunun Yönelindiği Olgu	Kötülük Temasının Biçimi
Yüz Yüze	Fakruzaruret içerisindeki insanlara yapılan kötülük	Hırsızlık
Sultan Murat	Genç emekçi köylülerin atlarının kaçırılması	Hırsızlık-Haydutluk
Cemile	Âşıklara dayatılan toplumsal normlar	Baskı
Toprak Ana	Oğulların yitip gitmesiyle anaların çaresiz kalışı	Savaş
Beyaz Gemi	Bir çocuğun anne-babasız büyümesi	Ayrılık
Gün Olur Asra Bedel	Kültürel mirasa duyarsızlık	Mankurtlaşma
Dişi Kurdun Rüyalari	Tabiat katliamı, uyuşturucu ticareti	Acımasızlık
Kassandra Damgası	Savaş, açlık, ekonomik kriz, nükleer tehdit vb.	Küresel problemler

Görüldüğü üzere eserlerin kronolojisi ve ele alınan izlekler takip edildiğinde yaşanan trajik eylemin evrenselliği ve toplumsallığı artmakta, yazar her defasında tarihsel trajedi türüne daha yakın yapıtlar sunmaktadır. Öyle ki kötülüğe yol açan olaylar somuttan soyuta doğru bir yol izlemektedir.

¹⁵ Williams, *Modern Trajedi*, 35.

¹⁶ Dişi Kurdun Rüyalari, çev. Refik Özdek (İstanbul: Ötügen Neşriyatı, 2004), 85.

¹⁷ Williams, *Modern Trajedi*, 233.

¹⁸ Kadioğlu, “Trajedi ve Trajik Üzerine Düşünceler”, 126.

¹⁹ Merve Koyuncu, “Cengiz Aytmatov’un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32/1 (27 Nisan 2023), 245.

2. Aytmatov'un Eserlerinde İnanç Teması ve Gelişimi

Cengiz Aytmatov'un doğup büyüdüğü ve eserlerinin çoğunun hem gerçek hem kurgusal mekânı olan Kırgızistan Orta Asya'da, Türkistan coğrafyasındadır. Burada hâkim dinî yapı ise İslam'dır. Muhammed Peygamber'in davetinin başlangıcından yaklaşık bir asır sonra İslam dini Orta Asya bozkırlarına ulaşmış bulunuyordu. Miladi 751 yılında Talas Savaşı'ndan sonra bu din, Orta Asya topluluklarının karakterlerinde derin izler bırakmış, toplumsal hafızaya sirayet eden sembollerle kültürel bir varoluş biçimi haline gelmiştir. Sovyet Kızıl Ordu'sunun işgalinin ardından bu coğrafyada sert şekilde uygulanan Marxist-Leninist politikalar dinî alt yapıda büyük tahribatlara yol açmıştır. Açıkça otantik din düşüncesinin resmî ideolojiye rakip olarak görüldüğü ve yok edilmeye çalışıldığı zamanlar yaşanmıştır. Diğer yandan bu katı tutumun esnetildiği dönemler de yok değildir. Örneğin II. Dünya Savaşı yılları devlet otoritesi açıkça toplumsal desteğe ihtiyaç duymuştur. 1980'lerle beraber güney coğrafyada İslami halk hareketleri canlanmaya başladığında Afganistan mollalarına alternatif bir din ortaya konulması icap ettiğinde de yine bu esnemeler görülmüştür.

Sovyet Rusya döneminde günlük hayatta görülen en geniş rahatlık ise Gorbaçov zamanında yaşanmıştır. "Açıklık ve şeffaflık" (Glasnost-Perestroika) politikaları ile dinî yaşama yeniden müsaade edilmeye başlanmıştır. Ortaya çıkan sonuç, özellikle ilk 30-40 yıllık katı Sovyet idaresinin ardından İslam dini Orta Asyalılar için faal bir manevi bağlılıktan ziyade kültürel ve etnik kimliğin bir belirteci haline gelmesidir.²⁰ Mesela toplum düğün, ölüm gibi aşkın duyguların yaşandığı hayat olaylarında dinî deneyime başvurma zorunluluğu hissetmekteydi. Zira işlevsel var oluşunu ancak bu şekilde sağlayabiliyordu.

Yazar tarafından "Stalin/Hitler çağı" olarak adlandırılan dönem; Türkistan coğrafyası için kritiktir. Trajik yıkımların yaşandığı hüznün, karamsarlık dolu insanlık adına kayıp bir zaman dilimidir. Bu dönemde Sovyetler Birliği, siyaseten küçük topluluklardaki bazı yazarları öncelikli olarak desteklemiş ve üne kavuşmasını sağlamış olabilir. Zira bu kültürel canlanış, Sovyet ideolojisinin de propaganda zemini olacaktır.²¹ Diğer yandan toplumsal kimliğin dönüşümü jakoben yollarla sağlanmak istenmiştir. Aytmatov, rijit kültür politikalarının esnetildiği Gorbaçov döneminde (1985-1991), Sovyet Yazarlar Birliği sekreterliğinin yanında Sovyet Parlamentosu Kültür ve Ulusal Diller Komitesi başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Gorbaçov'a danışmanlık yapan beş kişiden biridir.²² 1980'lerde uygulanmaya başlanan liberal politikalar, bölgede her şeye rağmen varlık gösteren dinlerin mensuplarınca olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Yasal düzenlemelerle de desteklenen yeni din politikasından en çok yararlananın ise Rus Ortodoks Kilisesi olduğu iddia edilmiştir.²³

Aytmatov ikinci dönem romanlarını, Gorbaçov'dan önce başlayan komünizm restorasyonu zamanında yazmıştır. Öyle ki Kruşçev ve Brejnev dönemi anti-Stalinist politikalar geliştirilmiş ve halkla barışmaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim yazarın "Dişi Kurdu Rüyaları" romanındaki "inanç krizi" ile uluslararası kamuoyunu yakalamak motivasyonu taşıdığı anlaşılmaktadır. Aytmatov artık açıkça kitlelere ulaşma niyeti taşımaktadır. Bu yüzden Hristiyan teolojisinden yararlanır ve bunda başarılı da olur. Nitekim onun üne kavuştuğu dönemde Sovyet coğrafyasında kolhoz ve proleterya edebiyatı içeren Şolohov çizgisinden rejim içerisinde kalmakla beraber ekonomik ve sosyal politikaların sanat marifetiyle eleştirildiği Soljenitsin çizgisine kayılmıştır.²⁴

Sovyet ideolojisinin gerektirdiği üzere yazar ateist olduğunu dile getirmek durumunda kalmıştır.²⁵ Ne var ki bu, dinden uzak ateist söylem sanatında okunamamaktadır. Tersine eserlerinde gittikçe artan bir din/inanç vurgusuyla karşılaşılacaktır. Aytmatov'un Doğu edebiyatlarında sıklıkla görülen menkıbe, kıssadan hisse gibi halk anlatısı geleneğini sürdüren bir yazar olduğu iddia edilebilir. Zira çocukluğunda babaannesinden bu tür anlatılar dinleyerek büyümüştür. Beyaz Gemi'de animistik, totemistik inanç ve ritüellere; Gün Olur Asra Bedel'de İslami temsillere rastlanması²⁶ tesadüfi değildir. Dişi Kurdu Rüyaları'nda ve Cassandra Damgası'nda Hristiyanlık inanç ve öğretilerinin yer alması da onun entelektüel kimliği sayesinde tanıdığı dış dünyanın etkilerine bağlanabilir. Muhtemelen yazar, Sovyet rejiminin rijit kimliğini yitirdiği dönemlerde git gide din fikrine yönelmiş olmalıdır. Hristiyanlık dinine mensup olmasa dahi ilerleyen satırlarda değinileceği üzere bu dine içten saygı beslediği özellikle son eserlerinden daha belirgin şekilde anlaşılmaktadır. İbrahimov da Aytmatov'un din fikrine yakın olduğunu belirtir. Hristiyanlığı "güzel, resim ve tasvirlerin bol olduğu bir din" şeklinde nitelemekle beraber ortalama bir Kırgız gibi İslam için

²⁰ Akiner, "Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset, ve İslam", Cilt 19 Türk Dünyası/51.

²¹ Osmonakun İbrahimov, *Devrinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Hayatı ve Edebi Kişiliği* (Ankara: Bengü Yayıncılık, 2018), 243.

²² Alim Kahraman, "Aytmatov, Cengiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), Ek-1/148.

²³ Fatma Tombak, "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine", *History Studies International Journal of History* 3/2 (2011), 368.

²⁴ Ali İhsan Kolcu, *Cengiz Aytmatov Üzerine Yazılar* (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2008), 139.

²⁵ Söylemez, "Türkiye'de Cengiz Aytmatov'u Anlamak", 190.

²⁶ Tuğba Yılmaz, "Cengiz Aytmatov Eserlerinde Dinî Unsurlar", *Journal of Turkish Research Institute* 74 (29 Mayıs 2022), 312.

“hayatın gerçeklerine daha uygun” “hakiki din” görüşünde olduğunu iddia eder.²⁷ İlk romanlarında Gök Tanrı inancından izler taşıyan Kırgızların antik kültürüne ait bir yaratıcı imajı çizilirken sonraki romanlarında semavi dinlerin Tanrı inancına dönülmüştür. Aytmatov eserlerinde Kırgızlar için eski inançlarının dışı vurumu olarak masal ve efsaneler yaygın olarak kullanılmıştır. Diğer yandan İslami motifler de romanlarda yer bulabilmiştir. Diğer yandan belirtmek gerekir ki Aytmatov, bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlayan ideolojilere olduğu gibi köktenci din anlayışlara da karşı tutum benimsemiştir. Örneğin Afganistan'dan Orta Asya'ya sığrama tehlikesi gördüğü din aşırılıkçılığa geçit vermek istemez. Farklı din mensuplarının bir arada yaşama tecrübesine dayanır. “Gün Uzar Asra Bedel” romanındaki bir anlatıda geçtiği gibi bir tarafta ateş yakıp tütsü dumanı üfleyen şamanlara diğer yanda Kur'an okuyan hocalara yer verir.²⁸ Ancak kültürel bir realite olarak Aytmatov'un da devrinin diğer aydınları gibi namaz kılmadığı, mescide gitmediği ve seküler bir yaşam tarzını benimsediği bilinmektedir. Buna rağmen erken dönem eserlerinden biri olan Sultanmurat'tan aldığımız şu pasaj, onun İslamiyet'i toplumsal kimlik olarak nasıl benimsediğini ifşa etmektedir: “Avluda dua sesleri yükseldiği zaman, herkes sustu, herkes kendi yalnızlığı ile baş başa kaldı. Elleri açıp kaldırmış, avuçlarında kutsal kitabı görür gibi bakıyor, görkemli duayı dinliyordu. Bin yıl kadar önce, Arabistan'dan buraya ulaşan, benimsenen, doğumlarda ve ölümlerde huzur ve ebedilik bildiren görkemli duayı.”²⁹

Totaliter rejimlerde yazarlar suya sabuna dokunmayan, egemen ideolojik düşünceye muhalefet etmeyen, iktidarla barışık bir görüntü çizmek durumunda kalırlar. Bu bağlamda kriminal bir denetim olduğu kadar yazarlar kendi kendilerini sınırlandırarak bir oto-sansür rejimi kurmuşlar gibidir. Aytmatov da eserlerinden anlaşılacağı üzere kendi kendini sansürleyen Türk yazarlardan biridir. O dönemler Sovyetlere yönelik eleştirilerde yazarlar bu yüzden sıklıkla “Ezop Dili” dedikleri sembolik bir dil kullanmaktadır.³⁰ Yazar, modern ideallerle kurulmak istenen Sovyet toplum yapısının çözülmeye başlamasında din ve gelenek unsurunun eksikliği fark etmiştir. Her şeye rağmen din ve geleneğin dolaylı yollardan da olsa romanlarda işlenmesi, yaşatılan acılara bir tepkisellik durumu arz eder. Öyle ki dinin düzenleyici yaptırımlarını hiçe sayan modern Sovyet politikaları, toplumu bir arada tutmakta zorlanmaktadır.

Hervieu-Leger, bir hafıza zinciri olarak düşündüğü dinin toplumsal kimlik oluşumunda işlevsel olduğunu belirtir.³¹ Nitekim Kırgızların hafızasından silin(e)meyen “Manas” metni de onları bir arada tutan, onların kolektif ruh kazanmasını sağlayan, yarı kutsallık halesiyle örülmüş bir “hafıza zinciri” oluşturur. Aytmatov'un tinsel anlamdaki en büyük esin kaynağı olan destan, mit, masal gibi büyük kültür anlatıları bu toplumsal bellek inşasına eşlik ederler.³² Köklere dair mitik anlatılar gibi İslam dininin inanç pratikleri de Kırgız toplumunun karakteristik yapısında taşıyıcı hafıza unsurlarıdır. Aytmatov ayrıca yaşama dair temel problemleri, felsefi bir derinlik katarak varoluşsal çerçevede ele alır.³³ O yüzden Tanrı fikri onda tamamlanıp bitmiş bir tanımlama ile kalmayan varoluşsal bir meseledir. Kader konusu da Aytmatov romanlarında kahramanların trajedilerine eşlik eden “leitmotiv” olarak karşımıza çıkar.³⁴

3. Aytmatov Romanlarının Tematik Analizi

Cengiz Aytmatov'un romanları, taşıdığı karakteristik özelliklerle inanca ilişkin semiyolojik çözümler için oldukça uygun eserlerdir.³⁵ Örneğin kayıkta mahsur kalmış birkaç insan, deniz ve göğün yansımalarında evrenin sonsuzluğunu ve enginliğini idrak edebilmekte, buradan bir yücelik hissi çıkarabilmektedir.³⁶ Romanlarda kurguya sıklıkla böyle dinî-felsefi izler karışır ve asırlardır yaşanan kültür örüntüsü yeni nesillere aktarılır. Çalışmada ele alınan dört romanda ise Aytmatov'un diğer eserlerinden farklılaşacak denli inanç meselesi merkezî bir motif olarak kullanılmıştır. Tematik açıdan birbirinden bağımsız düşünülemez bu dört romanda inancı, ölüm/intihar duygusu –yaşamdan yüce bir gaye uğruna ayrılma- ile ilişkilendirmek mümkündür. Yazar toplumda kötülüğün yaygınlaşmasını ve iyiliğe karşı kazanıyor görünmesini sorunsallaştırmaktadır. İnsanları bu trajediler üzerinde daha derin düşünmeye çağırılmaktadır. Şimdi bu romanları kısaca betimleyecek ve “toplumsal çürüme”, “ölüm” ve “inanç” temaları üzerinden sistematik şekilde ele alacağız.

²⁷ İbrahimov, *Devrinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Hayatı ve Edebi Kişiliği*, 239.

²⁸ Ramazan Korkmaz, *Bir Semenderleşme Öyküsü, Cengiz Aytmatov* (Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2023), 170.

²⁹ Cengiz Aytmatov, *Sultanmurat*, çev. Refik Özdek (Ötüken Neşriyat, 2021), 166.

³⁰ Beşir Ayvazoğlu, “Anar Rızayev, Cengiz Aytmatov ve Tarık Buğra”, *Karar* (28 Mart 2018).

³¹ Hervieu-Leger, *Religion as a Chain of Memory*, 81.

³² Korkmaz, *Bir Semenderleşme Öyküsü, Cengiz Aytmatov*, 89.

³³ Çetin, “Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Öne Çıkan Varoluşsal Temalar”, 304.

³⁴ Cüneyt Akın, “Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kader İzleği ve Hz. Musa Tevili”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 54 (17 Ekim 2022), 191.

³⁵ Korkmaz, *Bir Semenderleşme Öyküsü, Cengiz Aytmatov*, 202.

³⁶ Cengiz Aytmatov, *Cengiz Aytmatov-Bütün Eserleri, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1977), 33.

3.1. Beyaz Gemi (1970)

Romanda Sovyet dönemi modernleşmesinin birey üzerindeki etkileri, mitlerle harmanlanmış bir çocuk zihnine dayanılarak anlatılır. Roman, büyükbabasının anlattığı efsanelerle büyüyen ve yaşamın katı gerçekleriyle yüzleştikçe hayalleri yıkılan anne-babasız bir çocuğun gözünden umudu, masumiyeti ve hayal kırıklığını anlatır.

Romanda dikkat çeken öncelikli unsur (adsız) çocuğa ebeveynlik yapacak kimsenin olmamasıdır. Anne-baba ölmüş değildir ama çocuğu bırakıp gitmişlerdir. Kitap, modern dönemde parçalanmış aile ve yalnız kalan çocuklar üzerinden toplum eleştirisi sunar. Çocuğa sahip çıkmaya çalışan ise “Mümin Dede”sidir. Çocuğun biricik dayanağı olan “Maral Ana” sandığı geyiğin toplumsal baskıya boyun eğen Mümin Dede tarafından öldürülmesi, değerler sisteminin alt üst oluşuna göndermedir. Romanın zalim karakteri ise çocuğun halasının kocası “Orozkul”dur. Orozkul toplumsal değerleri tanımayan, karısını döven, yetim çocuğa ve dedesine zulmeden romanın “mankurt” tipidir. Onun şahsında yazar, yozlaşan toplumun değerlerden kopmuş halini gösterir. Romanın en kritik anında çocuğun tek istinat noktası gördüğü Boynuzlu Maral Ana’yı hem de Mümin Dedesi’ne öldürtür.³⁷ Mümin dede torunu hepten evsiz kalmasını diye -inançları hilafına- kendisine yapılanı sineye çeker, pasif kalmayı tercih eder. Ancak (adsız) çocuğun yapılanlara vereceği manidar bir cevap vardır.

Kendisine kötü davranılan (adsız) çocuk “Maral Ana” efsanesine dayandırdığı manevi tesellinin de elinden alınması üzerine tümünden kötülerle çevrilen dünyasına geri dönerek kaçınılmaz yenilgiyi kabullenmek istemez. Hayallerinde tekrar tekrar yaşadığı gibi Issık Gölü’ne bir balık olarak dalmayı “tercih” eder. Reel ifadeyle göle kendini atarak intihar eder.³⁸ Özellikle Maral Ana'nın öldürülmesi, onun hayalinde yaşattığı kutsal evrenin de çöküşüdür. Diğer yandan bu intihar eylemini sıradan bir ölüm yerine ahlaki bir başkaldırı şeklinde değerlendirmek pekâlâ mümkündür. Aslında bu intihar, özelde çocuklarından zamanlarını ve sevgilerini esirgeyen parçalanmış ailelerin sorumsuz ebeveynlerini; protesto etmeyi amaçlar.³⁹ Yazarın bu kurgusal ölümle ilgili roman içindeki ifadeleri de ahlaki tepkiselliği net şekilde gösterir: “Şimdi ben sana yalnız şunu söyleyebilirim: Çocuk kalbinin, çocuk ruhunun bağdaşmadığı her şeyi reddettin sen, işte beni teselli eden de budur. Bir şimşek gibi yaşadın sen. Bir defa çaktın ve söndün. Şimşeği çaktıran göktür. Ve gök ebedidir. İşte budur beni teselli eden.”⁴⁰ Aytmatov ve A. Alimcanov’un 1995 basımlı Türkiye Türkçesi kitabın sonuna eklenen tartışmalarından anlaşılacağı üzere çocuğun ölümü ona göre kötü bir son değildir: “Beyaz Gemi’de çocuğun ölümünü anlatırken, hiçbir zaman kötülüğün iyiliğe ağır basmasına uğraşmıyorum. Amacım, hayatın köklerini sağlamlaştırmaktır. Bu, kötülüğün en kabul olunmaz biçimiyle reddi oluyor ve kahramanım ölüyor. Bunda başarılı olup olmadığımı bilemem. Ancak şunu iyi biliyorum, zafer hiçbir zaman Orozkul’un değildi... Doğru sanat, insanları düşüncelere sevk etmeli, iyiliğe meylettirmeli ve kötülüğü protesto ettirmelidir.”⁴¹

Başka bir açıdan romanın sonunda çocuğun inanç dünyasının yıkılması ve ardından yaşanan ölüm trajik bir son gibi görünse de sosyolojik zemini kuvvetlendirir. Aytmatov’a göre çocuk ölse bile ahlâki üstünlük onda kalmıştır. Çocuk, kötülüğe teslim olmamış; onu reddetmiştir. Bu yönüyle roman, bireysel bir ölüm hikâyesi anlatmanın ötesine geçerek ahlâkî çöküşe karşı bir toplumsal çağrı niteliği kazanır. Koyuncu da romanın hem Kırgız kimliğinin eriyişine bir sitem hem de ahlâki açıdan iyi ve kötünün mücadelesine gönderme olduğunu belirtir.⁴² Yazar, okuyucuya roman kahramanları örnekliğinden hareketle otantikliği koruma çağrısında bulunmaktadır.

Romanda Kırgızların soyunun devamını sağlayan bir geyiğe (Maral Ana) mistik ve majik güçler atfedildiği görülür. Efsaneye göre Kırgızların düşmanları o esnada ormanda bulunan bir erkek, bir kız çocuk dışında bütün Kırgız halkını ani bir baskınla kırmıştır. Bu geyikse çocukları oradan kaçırmış ve büyütülmüştür.⁴³ Kırgızlar da böylelikle yeniden çoğalabilmiştir. Zor zamanlarda kutsallık atfedilen (ölümsüz) Maral Ana’nın yardım ulaştıracağına dair bir inanç görülür. “Boynuzlu Maral Ana” efsanesi milli romantizm ve toprağın kutsallığı ile ilgili mitsel bir anlatıdır. Kurguda metinlerarasılık yöntemi kullanılmış, bozkurt destanındaki gibi bir totem üretilmiştir. Böylece bir milletin kolektif var oluş bilinci tabiata ilişkin bir anlatıya atfedilmiştir. Romandaki (adsız) çocuk da dedesinden dinlediği bu mitik anlatıya tutunmaktadır. Ancak kutsal geyik hem de dedesi tarafından vurulup etleri sofraya konulunca çocuğun dünyası da yıkıma uğrar. Bu anlatıda insan dışı varlıklara kutsal ruh atfedildiğinden “animizm”, halkın koruyucusu kabul edilen bir hayvana dokunulmazlık zırhı verildiğinden “totemizm” inançlarına rastlanır. Kayda değer diğer bir

³⁷ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi* (İstanbul: Nora Kitap, 2017), 159.

³⁸ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, 2017, 181.

³⁹ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, 183.

⁴⁰ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, 2017, 182.

⁴¹ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, çev. Refik Özdek (İstanbul: Elips Yayınları, 1995), 171-172.

⁴² Koyuncu, “Cengiz Aytmatov’un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme”, 240.

⁴³ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, 2017, 67.

veri ise romanda insani değerleri temsil eden “Mümin” dedenin adının İslami bir renge sahip oluşudur. Yazar yaşadığı zamanın kısıtlamalarını ancak bu isimle aşabilmiştir. Romanda Sovyet modernitesinin handikapları karşısında hem mitsel anlatılar hem de sembolik İslami temsiller bir araya getirilerek bir metafor alanı oluşturulduğu görülmektedir.

3.2. Gün Olur Asra Bedel (1980)

Roman, bireyin geçmişle bağını, gelenek-modernite çatışmasını ve totaliter rejimlerin insan hayatına etkilerini demiryolu işçisi Yedigey üzerinden işler. Yedigey, ölen arkadaşı Kazangap'ı vasiyeti doğrultusunda ve geleneksel biçimde defnetme çabasındadır. Bu esnada zaman, mekân ve hafıza kavramları sorgulanarak roman felsefi derinlik kazanır. Yazar, romanda anlattığı “Nayman Ana” efsanesiyle dünya sosyal bilimler literatürüne, halen tartışılan, “mankurt” kavramını kazandırmıştır. Eserde aşk, inanç, efsaneler, uzay teknolojisi ve bürokrasi gibi konular iç içe geçerek bireysel ve toplumsal konular bir arada sunulur.

Romanda “Nayman Ana” efsanesinden yola çıkılarak bir neslin nasıl mankurtlaştırıldığı anlatılır. Anlatıldığı haliyle mankurtlaşma, tutsaklara yapılan bir işlemin sonucudur. Juanjuanlar savaşta ele geçirdikleri delikanlıların başına deve derisi geçirip korkunç işkenceler yaparak belleğini yitirmesini sağlarlar.⁴⁴ Romanda ele alınan en çarpıcı toplumsal sorun, mankurtlaştırılmaya benzer biçimde bireylerin kendi kültürel köklerinden koparılışıdır. II. Dünya savaşında yaşanan trajediler ve insanlar üzerinde oluşturduğu olumsuzluklar burada okunabilmektedir. Bu süreç, hem bireyin hafızasını hem de toplumun belleğini yok etmeyi hedefleyen ideolojik beyin yıkama faaliyetidir. Böylesi bir birey, artık ait olduğu topluma karşı duyarsız, otoritenin sözcüsü haline gelmiş, araçsallaştırılmış bir varlıktır. Modern bir mankurt olarak sunulan “Sabitcan”, babasının gömüleceği yere ilişkin vasiyetini umursamaz: “Ne diye bunca yolu tepip Ana-Beyit mezarlığına gidilecekmiş? Evin önünden başlayıp göz alabildiğine uzanan ıssız Sarı-Özek bozkırı ne güne duruyordu?”⁴⁵ “Ana-Beyit” gibi kutsal mekânların önemsenmemesi, mezarlığın uzay üssüyle çakışması, modernite ile gelenek arasındaki çatışmanın simgeleridir. Yazar burada açık biçimde, modern ilerleme mitinin kutsal değerleri hiçe saymasını eleştirir.

Romanda ölümle sonuçlanan birden çok trajik olay yaşanır. Efsanedeki Nayman Ana'nın ölümü romanın anlatısının üzerine bina edildiği bir semboldür. Onun ölümü, kendi arzu ettiği bir son olmasa da “tehlikenin üzerine gitmesiyle” tercihli ölüm kategorisine dâhil edilebilir. Efendilerinin isteği sonucu bir ok darbesi ile hem de mankurtlaşmış oğlu tarafından öldürülür. Ölmeden hemen önce oğluna adını ve atasını hatırlatma çabası,⁴⁶ aynı zamanda toplumsal belleğin direnişidir.

Kazangap'ın ölümünde ise trajik bir unsur yoktur. Ancak onun ölümü üzerinden yazar, okuyucuya çok yönlü mesajlar vermek ister. Romanda bu vesileyle “kültürel bellek mekânları” öne çıkar. Kırgız toplumu gibi komünist idare altında şekillendirilmek istenen toplumları aslına döndüren ve benliğini unutturmamaya güc, bu mekânlarından gelen “olması gerek” uyarısıdır.⁴⁷ Kazangap'ın toprağa verilme merasimi, Yedigey'in onun vasiyetini yerine getirme ısrarı ile trajediye dönüşür ve romanda kurgunun merkezine yerleşir. Yedigey daha öncesinde yaşadığı derin hayal kırıklıklarından ötürü birçok kez ölümü arzulamıştır.⁴⁸

Romanda adı geçen öğretmen Abutalip'in ölümü ise adeta bir manifestodur. Toplumun çözülmesine, değerlerin metalaşmasına, mankurtlaşmaya ve öz kültürüne yabancılaşmaya dönük anlamlı bir tepkidir. O, esasında bir savaş gazisidir ve halk kahramanı olmayı hak edecek işler yapmışken düşmana esir düştüğü gerekçesiyle kendi ülkesi tarafından vatan haini olarak yaftalanır ve defalarca sürgün edilir.⁴⁹ Sonrasında baskılara dayanamayıp intihar eder. Romanda onun ayrılıktan duyduğu acıyla öldüğü ima edilir.⁵⁰ Onun intiharını yazar, metinlerarasılık tekniğini kullanarak diğer bir eseri “Cengiz Han'a küsen Bulut” adlı eserinde detaylandırır.⁵¹ Romanda Abutalip karakteri, yazarın yaşam öyküsünü bilenlerin tahmin edebileceği gibi babası Törekül Aytmatov'a denk gelmektedir. Yazar, sanatı vesile kılarak babasını ondan alan Sovyet rejimine yönelik vicdani bir tepki ortaya koymaktadır. Aytmatov bütün dünyaca tanınıp adeta bir kültür elçisi olarak görülmeye başlandıktan sonra adeta dokunulmazlık zırhı kazanmıştır. Bunun verdiği özgüvenle Sovyet ideolojisine ters düşen, İslam'ın bir inanç olarak ön plana çıktığı böylesi bir

⁴⁴ Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel* (İstanbul: Nora Kitap, 2017), 148.

⁴⁵ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 40,55.

⁴⁶ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 172.

⁴⁷ Korkmaz, *Bir Semenderleşme Öyküsü*, Cengiz Aytmatov, 155.

⁴⁸ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 378.

⁴⁹ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 179.

⁵⁰ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 251,255.

⁵¹ Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, çev. Fatma Arıkan (İstanbul: Nora Kitap, 2018).

metin yazabilmiştir. Oysaki bundan önce İslam'ı adeta es geçip İslam'dan önceki inanışları ele almaktadır. Aytmatov'un yükselen güneşi, artık ona verilebilecek zararların önüne geçecek kadar güçlü duruma gelmiştir.⁵²

Romanda İslami temsiller sıklıkla yer alır. Yedigey'in abdest alışı, namaz kılışı ve dualar okuması onun inanç yönünü gösterir. Dualarında "Neyleyim ki biz insanlar böyleyiz ve Sen'i özellikle başımız darda olduğu zaman hatırlarız, yalnız böyle zamanlarda varmışsın sanırız. Yalvarıp yakarmalarımızın sonu gelmiyor. Sen 'Bir'sin. Biz ise çoğuz."⁵³ biçiminde Tanrı'nın birliğini ifade eden cümlelere rastlanır. Zira "yaşama ölümün uyumsuzluğunu uzlaştıran O'dur". Dünyaya geldikten sonra insanlar yazgılarına dualarla katlanırlar, yazgılarıyla dualar sayesinde uzlaşırlar. Dualar olmasa cenaze töreni dahi düzenlenemez.⁵⁴ Efsanevi anlatıda dahi Nayman Ana, oğlunu aramaya giderken "şehadet" getirir. Soranlara toplumun din anlayışını izhar edecek şekilde "ermişlerden Yesevi Dede'nin türbesi"ne gittiğini söyler.⁵⁵ Eserde kutsal kitaplarda geçen ayetler, "önce peygamberlerin eriştikleri, sonra da biz insanlara kim olursak olalım, hangi dönemde yaşarsak yaşayalım hepimize vasiyet ettikleri, herkes için kaçınılmaz ve eşdeğerde olan, yaşamın ve ölümün gizlerini açıklayıcı sözler" olarak betimlenir.⁵⁶

3.3. Dişi Kurdun Rüyaları (1986)

Romanda Sovyet politikaları sonucu toplumda oluşan değer erozyonu, doğa-insan ilişkisi üzerinden sorgulanmaktadır. Kurgu, bir çobanın dişi kurt Akbar'ın yavrularını çalması sonucu gelişen olaylara dayanır. Paralel kurguda ise eski papaz okulu öğrencisi Abdias'ın içsel yolculuğunu gerçek bir misyoner seyahatine dönüştürmesi izlenir. Onun esrar kaçakçılara ve sayga katliamcılara yönelik misyon faaliyeti, esere teolojik bir mahiyet katar. Üstelik kurgusal evrende İsa Peygamber'in son anlarına dair olaylar da yer almaktadır.

Eserde tabiatın insan eliyle tahrip edilmesi, uyuşturucu kaçakçılığı gibi tüm insanlığı ilgilendiren önemli sorunlar işlenmektedir. Güncel ve popüler konuları, yazarın Hristiyanlık temaları ile ilişkilendirerek anlattığı görülür. Roman kahramanı -sabık Papaz Okulu öğrencisi- Abdias, gazetede yayımlanacak röportaj için bir araştırma yolculuğuna çıktığında aynı zamanda kendi inanç doktrininin sınanmasıyla karşılaşacak ve büyük kötülüklerle maruz kalacaktır. Kitap; Aytmatov'un ekolojik yıkım ve ahlaki dejenerasyon karşısında bir dişi kurt, eski bir papaz okulu öğrencisi ve bir çobanı simgeleştirerek sert toplumsal eleştiriler yaptığı bir eserdir. Roman boyunca okuyucu hem doğanın hem de insan ilişkilerinin geri dönülemez şekilde tahribatına tanık olur. Uyuşturucu kaçakçılığı, hayvanların katledilmesi ve vicdanlarını kaybetmiş insanlar; siyasal sistemin çöküşüne de işaret etmektedir. Romanın üç kahramanı -"Çoban Boston", "Abdias" ve "dişi kurt Akbar"- doğaya ve hayvanlara karşı işlenen kötülüklerin tanığıdır.

Romanda betimlenen bütün ölümler trajik ve manifest formdadır. Romanın üç karakteri de iyiliği savunurken zorluklarla sınırlanır ve yenilirler. Dişi kurt, Börü Ana'ya yalvarırken⁵⁷ Golgota Tepesi'nde "beni neden yalnız bıraktın baba" diyen Hz. İsa ile aynı duygusal tepkileri yaşar. Romanın sonunda Çoban Boston da dayanılmaz vicdan azapları yaşamış ve intiharından önce "Neden, neden gazabını bana yönelttin?" demiştir.⁵⁸ Eserde metaforik bir üçleme ile Abdias, ilahi vicdanı yansıtırken Boston'un insanlığın vicdanını temsil ettiği iddia edilebilir. Dişi kurt Akbar ise doğanın bilincini ve temsilini taşımaktadır.

Öncesinde Papaz Okulu öğrencisi olan Abdias'ın dogma olarak gördüğü inançlarla arasında ciddi bir mesafe oluşmuştur. Abdias, tıpkı romanda yeniden kurgulanan İsa peygamber gibi inanç uğruna kendisini feda eder ve inancı uğruna kurban (şehit) edilir.⁵⁹ Uyuşturucu tacirlerinin ve sayga katliamcılarının seyahatlerine eşlik ederken belli bir din misyonu icra etme niyetindedir. Böylece kendi din ve Tanrı anlayışını da sonuna dek sınamış olur. Romanın kurgusuna göre o, din ve inanç ısrarı sebebiyle ölmüştür. Abdias kendini peygamberi İsa yerine koyarak trajik bir ölümü seçmiştir. O ölüm eylemine doğrudan hedef olmamış, tebliğ misyonundan vazgeçmeyip hedef olmayı kendisi seçerek ölmeyi "tercih" etmiştir. Okuyucu belki onun tebliğden vazgeçmesini ve sevdiği kıza kavuşmasını istemiş olabilir. Ancak o, romanda kötülüğe sonuna kadar direnme iradesini kutsal gaye haline getirmiş biri olarak kurgulanmıştır.

Romanda insanın, hayvanın ve tabiatın ölümü şeklinde bir üçlemeyi daha takip ederiz. Romanın hayvan kahramanı dişi kurt,

⁵² Korkmaz, *Bir Semenderleşme Öyküsü, Cengiz Aytmatov*, 101.

⁵³ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 397.

⁵⁴ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 114.

⁵⁵ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 160.

⁵⁶ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, 396.

⁵⁷ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyaları*, 338.

⁵⁸ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyaları*, 387.

⁵⁹ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyaları*, 255.

annelik içgüdüsi ile yavrusunun kokusunu üzerinde taşıyan Çoban Boston'un oğlunu kaçıtırken vurulur. Ne var ki Boston, kurtla beraber kendi oğlunu da vurmıştır. Boston romanın trajik evrenini tamamlayacak ve önce bunlara sebep olan, kurdun yavrularını kaçıtırıp yabancılara satan çoban arkadaşını öldürecek, sonrasında da göl sularına kendini atarak boğulmayı seçecektir. "Tercihli ölüm"ün Aytmatov romanlarında sıklıkla su/göl/deniz ile irtibatlandırılması da ilgi çekici bir metafor olarak altı çizilmelidir. Muhtemeldir ki toplumsal muhayyilede yer alan pişmanlık ateşinin suyla söndürüleceği edebî anlatısına göndermede bulunulmaktadır.

Roman bir teoloji kitabının ereğine uygun şekilde yapılandırılmıştır denilebilir. Zira eski teolojinin dogmaları ile çelişen kendi doktrinini kurmaya çalışan bir kahramanın inanç evrenini ve tartışmalarını kurgusal yapıda izleriz. Öyle ki kimi zaman kurgulanmış bir Hz. İsa, vaazlarıyla yer alır sayfalarda. Romanda açıkça kurumsal Kilise doktrinine karşı çıkış vardır. Abdias'ın isyanının altında yatan güncel sebepler de Kilise ile temsil olunan dinî otoritenin dünyadaki kötülükleri engelleyememesi, hatta kurulu düzene ayak uydurmasıdır. Aynı zamanda Tanrısızlık fikriyatına da karşı durulmaktadır. Romanda Abdias'ın ürettiği din fikri, iki görüşe de mesafelidir. Çift taraflı reddediş, romanda varılmak istenen inanç menziline gösterir: ne kurumsal düzeyde Hristiyanlık ne de tam bir inançsızlık. Onun yerine bireysel, öznel bir inanç sistemi yeğlenir. Romanda dikkat çekici diğer bir husus, Hristiyan Abdias karakterinin "Gün Olur Asra Bedel" romanındaki müslüman karakter Yedigey'le karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Yedigey sade, dingin kendi içinde kararlı bir din performansı sergilerken bir teoloji öğrencisi olan Abdias, kendi dininin otoritesi ve doktrini ile kavgalıdır.

Romanda panenteistik inanç unsurları da göze çarpar. Bütün insanlığın Tanrının bu dünyadaki imajı olduğu (aşkınlık) ve insanlığın Tanrının bir cevheri (içkinlik) olduğu iddia edilir.⁶⁰ Abdias'ın başına gelenlerle, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi arasında yer yer paralellik kurulur. Abdias'a göre dünyada Tanrı düşüncesinin varlığını koruyabilmesi, dünyadaki bütün inançların tapındığı ortak bir Tanrı imajının yaratılmasına bağlıdır.⁶¹ Bu savlar postmodern manevi arayışa özgü oldukça dolambaçlı ve meşakkatli bir bireysel din yaratımının göstergeleridir.

Yazar her ne kadar Kırgız-Kazak kültürünü temel almış olsa da Rus edebiyatının birikiminden ve imkânlarından faydalandığı gizli değildir. Roman kahramanı Abdias, Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşleri'nde anlatılan küçük kardeş genç papaz adayına (Aleksy Fyodoroviç Karamazov) çok benzer. Abdias da etrafında olup bitenlere kader nazarından bakarak anlamaya çalışmaktadır. Kaderin (Tanrının) kendisi için biçtiği rolü arayan peygambercesine bir profil çizer. Aynı zamanda naifliği, alicenaplığı, fedakârlığı kadar dış görünüşü dahi İsa peygambere benzetilmiştir.⁶²

3.4. Kassandra Damgası (1995)

Romanın yayımlanması yazarın elçilik yaptığı yıllara rastlamaktadır. Kurgunun ana mekânı da Sovyet sahası dışında Amerika'dadır. Modern insanın ahlaki çöküşü, bilimsel gelişmeler ve savaş tehdidi çerçevesinde ele alınır. "Doğmak istemeyen bebekler" gibi fantastik kurguların yer aldığı romanda toplum eleştirisi çok boyutlu ve katmanlı bir şekilde sunulur. Kassandra Damgası, Aytmatov'un alışıldık mekân kurgusunun dışına çıkan kapsamlı ve evrensel mesajlar içeren bir eserdir. Olayların geçtiği yer bir köy, tren istasyonu ya da bozkır değildir artık. Bazen Amerikan şehirleri bazen Moskova meydanları tasvir edilir. Yazarın ufku "Gün Olur asra Bedel"de olduğu gibi uluslararası uzay istasyonuna kadar ulaşır. Bu koşullar altında roman, yalnızca Sovyet ya da Orta Asya toplumlarını değil, modern insanlığın tamamını kapsayan bir kriz tablosu çizer. Yazar, metaforik bireysel çöküşlerden ziyade insanlığın kolektif çöküşüne odaklanmaktadır bu sefer.

Bir astronotun "Kassandra damgası" adını verdiği buluşa dair makalesini popüler bir Amerikan gazetesinde yayımlatması tüm dünyada sansasyona neden olur. Romanın kurgusal evreni, doğmak istemediklerini annelerinin alınlarında beliren bir izle gösteren Kassandra embriyolarının keşfi üzerine kurulur.⁶³ Kassandra embriyolarının sessiz protestoları annelerinin alınlarında damga olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olay, romanı bilim-kurgu kategorisine yerleştirmemizi sağlar. Buna rağmen roman; tarihî, siyasi, dinî çok sayıda konu işlemektedir. Romanın iyileri, insanlığı yaklaşan genetik kıyametle ilgili medya aracılığıyla bilgilendirmeye çalışırken kötülere ve kötülüğe karşı çaresiz kalırlar. Zira kurguya göre insanlar kolayca manipüle edilmektedir. Yüzlerce yıllık alışkanlıklarını terk etmeyerek mesajları görmezden gelmişlerdir. Açlık, varoşlar, AIDS gibi hastalıklar, savaşlar, ekonomik krizler, sosyal patlamalar, cinayetler, fuhuş, uyuşturucu bağımlılığı ve mafyası, etnik çatışmalar, ırkçılık, ekolojik felaketler, nükleer denemeler⁶⁴ insanlığı uçuruma sürükleyen kötülüklerdir.

⁶⁰ Cengiz Aytmatov, *Dişi Kurdu Rüyalari*, çev. Refik Özdek (İstanbul: Ötüken Neşriyatı, 2004), 197.

⁶¹ Aytmatov, *Dişi Kurdu Rüyalari*, 96.

⁶² Aytmatov, *Dişi Kurdu Rüyalari*, 46.

⁶³ Cengiz Aytmatov, *Kassandra Damgası* (İstanbul: Nora Kitap, 2017), 20.

⁶⁴ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 40-41.

Romanda teknolojinin inanca dönüştürüldüğü aktarılır. Kapitalist gözetim yaygınlaşır; insanlar bir merkezden izlenir, yönlendirilir hale gelir. Roman kahramanları teknolojik güç anaforuna karşı anlamlı bir irade sergilerler. Yazar burada “oyun bozan” rolü üstlenmek istemektedir. Nitekim roman, protest tutumuyla aynı zamanda yazarın siyasi yaşamının izlerini taşımaktadır. Ayrıca Amerikan başkanlık seçimleri gibi olaylar aracılığı ile popülizmin gerçeklerin gizlenmesine sebebiyet verdiği de işaret edilir.

Romanda ölümler “tercihli ölüm” tabirimize uygundur. Uzay rahibi Filofey’e destek veren fütürolog (gelecek bilimci) Robert Bork, taşkın kalabalığa doğruları anlatmak isterken linç edilir.⁶⁵ Oysaki Bork, kalabalığın karşısına çıktığında sonunun ölüm olacağını sezmektedir. Ancak buna bir “ödev ahlakı” ile katlanmak ister. Bork’un peygamber yerine koyduğu Filofey, uzay istasyonundan bağlandığı canlı yayın esnasında kitlelerin “buluşunun gerçekliğini” reddettiğini görünce kendini uzay boşluğuna bırakarak intihar eder. Romanda bir grup balinanın bedenlerini kıyıya atmak suretiyle insanların kötülüğünü protesto ettiği ima edilir.⁶⁶ Filofey’in hatıratına göre onun vicdanını uyandıran Rubin adlı kadın da kötülere karşı direnmeye çalışırken intiharı seçmiştir.⁶⁷ Moskova’da askerî sanayiye ve silahlanmayı destekleyenlerle protesto edenlerin kavgası yaşanır. Bir kadın silah satışlarına devam edildiği takdirde kendini yakacağını yazan bir pankart taşıyan arbedede gerçekten de yanarak ölür.⁶⁸ Romanda art arda sıralanan bu ölümler iradeli/seçimli ve protesttirler.

Romanda din ve Tanrı düşüncesi önemli bir yere sahiptir. Bu, roman yazarının daha öncesinde işlediği dine dair görüşlerinin bir nevi açılımı ve sentezidir. Karşımıza çıkartılan kavram ise “ferdî çok dinlilik”tir (religious cosmopolitanism). Burada dinler arasında ortak bir manevi hakikat olduğu ve hepsinin aynı kapıya çıkacağı, aynı Tanrıya inandıkları düşüncesi hâkimdir.⁶⁹ Yazar dinlere eşit mesafede yaklaşır ve insanları mensup oldukları dine göre ayırmak istemez. Bu felsefi perennializm (daimicilik) öğretisine dayanmaktadır.⁷⁰ Din, bu bağlamda bireysel bir aidiyet değil, insanlığın ortak vicdanı olarak görülür. Öyle ki astronom Filofey’e şu sözler söylenir: “Tüm dinler benimdir, tüm dinlere tapıyorum; tüm mabetlere, tapınaklara girebiliyorum ve hepsinde arzu edilen bir ziyaretçiyim. Ben Hristiyan olarak doğdum, vaftiz edildim ama Kur’an ayetleri ile defnedileceğim; bugün Ortodokslar içinde bir Ortodoks’um, dün Müslümanlar arasında bir Müslümandım; Japonya’da Buda’ya taptım, İsveç’te Luther tezlerini okudum...”⁷¹

Diğer yandan kendine taktığı isimle “uzay rahibi Filofey”, embriyolarla ilgili buluşunu Papa’ya yazdığı bir mektupla⁷² insanlığa duyurmak ister. Her ne kadar mektup ilkin bir Amerikan gazetesinde yayımlansa da mektubun muhatabı olarak Papalık Kurumu seçilmiştir. Filofey bir Katolik olmadığını belirttiği halde neden Papa’yı kendine muhatap kılmıştır? Muhtemelen Kilise’nin dünyanın en etkili dinî otoritesi olarak kalabalık ülkelerin nüfusundan bile fazla kişiye tesir edebileceği düşünülmüş olmalıdır. Ancak Aytmatov’un roman tekniğine göre bu tercih, ele alınan konunun dinselleştirilmesini sağladığı düşünülebilir. Filofey’in mektubu ile evrensel bir çağrı yapması, aynı zamanda dinî ve kozmik bir sorumluluk bilincine de işaret eder. Tanrı, burada dogmalardan arınmış, insani değerlerin doruğu haline gelmiş bir metafordur: “Herkesin Tanrısı kendi vicdanının doruğudur.”⁷³

4. Aytmatov Romanlarında Öne Çıkan Dinî Temalar

Cengiz Aytmatov’un romanlarında din, bireysel ve toplumsal trajedilerin temellendirilmesinde merkezi öneme sahiptir. İncelenen romanlarda; kader anlayışı, Tanrı tasavvuru, kıyamet metaforu ve özellikle de ölüm olgusu ön plana çıkmaktadır. Yazar okuyucuya bu kavramları çerçeveleyen mesajlar iletmektedir.

Tanrı düşüncesi Aytmatov’un her romanında yer almakla beraber kronoloji takip edildiğinde farklı Tanrı tasavvurları ile karşılaşılacaktır. Sovyet baskı rejiminin hissedildiği Beyaz Gemi adlı eserde doğa güçlerini ve ataların ruhunu temsil eden animistik, şamanistik bir Tanrı mefhumu karşımıza çıkar. Baskının kısmen azaldığı bir dönemde yazılan “Gün Olur Asra Bedel”de Tanrı İslam inancına uygun olarak erişilmez, her şeye vakıf, koruyup gözetken varlıktır. “Dişi Kurdun Rüyalari”nda Hristiyan teolojisinin sorgulandığı görülür, birçok pasajda Tanrı bireyselleşen ve özelleşen bir temsil kazanır. Roman kahramanı Abdias üzerinden yazar, “Bilincimizin ve vicdanımızın dışında bir Tanrı yoktur.” fikrini okuyucuya sunar.⁷⁴ Dişi kurt Akbar’ın yalvardığı

⁶⁵ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 195.

⁶⁶ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 220.

⁶⁷ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 279.

⁶⁸ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 146.

⁶⁹ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 104-106.

⁷⁰ Kürşad Demirci, “Perennial Felsefe Veya Dinlerin Aşkın Birliği - Kürşad Demirci | Vukuf Alıntıları | vukuf.org”, *Vukuf İnsani Araştırmalar* (31 Ağustos 2021).

⁷¹ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 106.

⁷² Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 19.

⁷³ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 106-108.

⁷⁴ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, 100.

kurtlara mahsus “Börü Ana” bile romanda yer bulur. “Kassandra Damgası”nda ise hümanist bir yaklaşım sergilenir. Tanrı “insanın kendi özünün doruğu” olarak nitelenir.⁷⁵ Anlatıların geneline bakıldığında şu ana düşünceye ulaşılabilir: İnsandan kaynaklanan kötülüğe ancak insan vicdanını harekete geçiren Tanrı düşüncesi engel olabilir.

Kader kavramı, Aytmatov'un eserlerinde Tanrısal, doğaüstü bilgi olarak sunulur. İnsan aklının sınırlarını aşan bir belirlenştir. Kader kavramı ile trajik sonlar arasında bağlantı kurulur. “Beyaz Gemi”de adsız çocuğun annesiz-babasız oluşu, onu kötülüğe doğrudan muhatap kılar. Gün Olur Asra Bedel'de Yedigey'in yaşam öyküsünü anlamlandıran “yazgı”sıdır. “Dişi Kurdun Rüyalari”nda birbirinden bağımsızmış gibi görünen üç öykü tek bir olayla, dişi kurdun yavrularının çalınması ile kesişir, üst üste biner ve bir sarmal hüviyetini alır. “Kassandra Damgası”nda kader konusu, somut ve evrensel düzeyde işlenir. Embriyoların “kaderlerine” ilişkin mesaj niteliği taşıdığı iddia edilen damga/iz, tartışmalı ve manipülatif bir toplumsallığa yol açar. Roman kahramanları tarafından bu, ilahi bir işaret olarak yorumlanır. Bu bağlamda romanlarda kader; insanın yaşamına dair sınırlar çizer, onları şekillendirir, diğer yandan trajediyi de besleyen unsurdur.

Kıyamet teması, Aytmatov romanlarında teistik dinlerdeki fiziki evrenin parçalanması biçiminde değil, bireysel veya toplumsal düzlemde işlenir. Önce mikro kozmista kıyamet oluşur. Dişi kurdun, adsız çocuğun, uzay rahibi Filofey'in yaşadığı budur. Bu kişisel felaketler önlenemedikçe toplumlar da büyük bir kıyamete (kargaşaya) sürüklenir. Büyük kıyamet ise toplumları çevreleyen maddi ve manevi değerlerin tahribidir. Aytmatov, çevresel tahribat (Aral Gölü'nün kuruması, nükleer denemeler), savaşlar ve toplumsal yozlaşma gibi unsurlarla küresel bir felaket senaryosu çizer. “Kassandra Damgası”nda Tanrı'nın büyük felaketten önceki son uyarısı ise “damga” metaforuyla temsil edilir.

Ölüm, Aytmatov romanlarının aynı zamanda karakteristik sonudur. Vicdanları tarafından yönlendirilen otantik kahraman önce inançlarından başka sığınacak liman bulamaz. Esasen onların iradeleri bu inanç evreninden beslenir. Aytmatov'da ölümler bireysel kaygılarla gerçekleşmez. Ölümün bazıları intihar bazıları iradeli/tercihli ölümdür. Kahramanlar kötülüğe kayıtsız kalmaktansa ölmeyi yeğlerler. Yüce değerler uğruna kendini feda etme, Aytmatov roman kahramanlarının tipik özelliğidir. Esasen “onların kaderi başkalarına ibret olsun diye ilahi bir amaç taşıyor”dur.⁷⁶ Yazarın bu alıntının aynı sayfasında başvurduğu metafor “Golgota Tepesi”dir. Aytmatov romanlarında ölümler “Dişi Kurdun Rüyalari”ndan itibaren İsa Peygamber'in iz düşümleri gibidir.⁷⁷ Onlar “hem dahi hem kurban ya da şehit”tirler.⁷⁸ Öyle ki pasif iyiliğin dönüp dolaşıp varacağı yer intihara yakın bir ölüm olmaktadır. Tüm bir insanlık düzeneğine protestodur ölümler. Aslında yazarın vermek istediği mesaj aktif iyiliğe bir çağrıdır. Görünüşte kötüler galip gelirken Aytmatov'un insanlığı savunan iyi karakterleri hem kahramanlaştırılmakta hem de ölümsüzleşmektedirler. Aşağıdaki tablo, roman kahramanlarının ölüm biçimlerini sınıflandırmaktadır:

Eser Adı	Roman Kahramanı	Ölüm Biçimi
Beyaz Gemi	Adsız Çocuk	İntihar
Gün Olur Asra Bedel	Abutalip	İntihar
Gün Olur Asra Bedel	Nayman Ana	Tercihli Ölüm
Dişi Kurdun Rüyalari	Abdias	Tercihli Ölüm
Dişi Kurdun Rüyalari	Boston	İntihar
Kassandra Damgası	Robert Bork	Tercihli Ölüm
Kassandra Damgası	Filofey	İntihar
Kassandra Damgası	Runa	Tercihli Ölüm
Kassandra Damgası	Protestocu Kadın	Tercihli Ölüm
Kassandra Damgası	Balinalar ve Baykuş	İntihar

⁷⁵ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 74.

⁷⁶ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, 282.

⁷⁷ Burada Hz. İsa'nın yaşamının akıbetine dair bir tartışma konumuz dışındadır. Nitekim “Dişi Kurdun Rüyalari” adlı romanda da Hz. İsa'nın dünyadaki son anlarına dair anlatı yoktur. Ancak onun çarmıha giden yolun metafizik gerekçesi ölen tüm kahramanlarda bulunmaktadır.

⁷⁸ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, 87.

Sonuç

Roman sanatı, bireyselle toplumsal bir araya getiren modern bir sahnedir. Aytmatov'un romanlarında bu sahne, yaşanan zamanın yansıtıcısı olmakla beraber yeni trajedi biçiminin doğduğu yerdir. Modern edebiyat, trajediyi sadece yüksek karakterlerin eşsiz acılarına hasretmez, sıradan insanın sessiz çığılığını da görür. Bu çalışmada analiz edilen dört roman Aytmatov'un anlatı dünyasında inanç, ölüm ve trajedi temalarının giderek nasıl merkezî hale geldiğini ortaya koymaktadır. Onun romanlarında din, dogmatik yönlerinden ziyade vicdani hareketi toplumsal bir protestoya dönüştüren güçtür. Din ile toplumsal düşüncenin birbirinden ayrılmaz olduğu düşünce dünyasından bunların zıtlaştığı modern bir dünyaya geçilmesi trajedinin kaynağını oluşturmaktadır. Romanlarda adeta "Asra andolsun ki insanlar ziyandadır, iman etmiş olanlar müstesna"⁷⁹ (Asr/1) dersi işlenir. "Değerlerin olması gerek sesi" romanlarda norm karakterleri mobilize eden esas âmildir.

Romanlar kronolojik açıdan bakıldığında din dozu gittikçe artan bir seyir izlemektedir. Sovyet entelijansiyasının kolektif ideallerine uyacak şekilde din teması önceleri vicdani bir olgu olarak ele alınmışsa da bu söylemin zayıflamasına paralel olarak dinin toplumsal yapıdaki görüngüleri kronolojik bir artış izler. Din teması, incelenen eserlerde her defasında farklı bir boyutu işlenerek karşımıza çıkar. İlk romanlarda Gök Tanrı inancından izler taşıyan, Kırgızların mitsel kültürüne ait dinî imajlar çizilirken sonraki romanlarda semavi dinlerin Tanrı inancına dönülmüştür. "Dişi Kurdun Rüyalari" adeta teolojinin fikirsel bir laboratuvarıdır. Cassandra Damgası ise perennial felsefe doğrultusunda işlenmiştir ve ezeli hikmetin tüm dinlerde olduğu düşünülen insani öze ilgili bir söyleme sahiptir. Bu romanda farklı din mensuplarının aynı yüce varlığa tapındıkları gerekçesi ile farklı anlamsal ve şekilsel örüntüler kursalar bile dinlerin benzer görüldükleri anlaşılmaktadır. Aytmatov romanlarına yansıyan yönüyle dinler tamamlanıp bitmiş, kemale ermiş olgular değildir. Oluşum halindedirler ve bu sebepten sosyolojiktirler. Yazar, dinlerin yaşanan hayata anlam katma yönüne odaklanır. Bu inanç, yalnızca Tanrı'ya yönelmiş bir bağlılıkla olmaz; toplumun çöküşüne, doğanın tahribatına ve insan onurunu yok sayan eylemlere karşı geliştirilen estetik ve toplumsal protesto formlarında görülür.

Aytmatov kitaplarını etraflı şekilde okumayanlar ya da onun düşünce dünyasına vâkıf olmayanlar muhtemeldir ki şu soruyu soracaklardır: Yeryüzündeki gaddarlık ve pervasızlıktan dolayı kendini öldürmek veya canını feda etmek, kötülüğün hanesine yazılmış bir kazanç değil midir? Araştırılan eserlerden yola çıkıldığında yazarın bu soruya verilecek net bir cevabı vardır. Öyle ki "ölüm" yazarın romanlarında nihai bir yenilgi değil, ahlaki zaferin ve direnişin bir temsilidir. Adsız çocuğun intiharı, Nayman Ana'nın "mankurt" oğlu karşısında son bir umutla verdiği mücadele, Abdias'ın sayga katliamcılarının işkenceleri ile şehadeti ve Filofey'in uzay boşluğuna kendini bırakışı ilahi motivasyon taşıyan ölümlerdir. Önemi belki az, somut, kısa bir yaşam; kutlu değerler uğruna feda edilir. Böylelikle toplumun hafızasına iz düşürülür. Birey; görece değerli, uzun soluklu, soyut bir anlatıya dönüşerek yaşamaya devam eder. Okuyucu için ölenlerin hepsi, görünürde mağlup ama maşerî vicdanda galiptirler. Toplumsal belleği ve ahlaki değerleri harekete geçirmek amacıyla roman kurgusuna eklenen bu ölümler çalışmada, "tercihli ölüm" kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu kavramla modern trajedi tartışmalarına özgün bir katkı sunulmak istenmiştir.

Romanlarda ailenin parçalanması, kültürel mirasın ve doğal varlıkların yok edilişi, insanın insana yabancılaşması gibi toplumsal sorunların işlendiği görülmüştür. Öyle ki yazarın sadece Kırgız ya da Sovyet halklarının değil, bütün insanlığın yaşadığı krizlere duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu yönleriyle Aytmatov'un romanları edebiyat ve felsefe disiplinleriyle beraber din sosyolojisinin de sahasına giren, bağlamsal çözümlemeye uygun metinler olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde taşıdığı sosyolojik muhteva yönüyle yazarın diğer romanlarının da -özellikle halk dindarlığı yönüyle- çalışılması tavsiye edilebilir. Nitekim Aytmatov'da dinler/inançlar, toplumların değişim sürecinde müracaat edilmesi veya yeniden ele alınması gereken devinimsel sistemler olarak bulunurlar. Romanlarda sıklıkla işlenen Tanrı düşüncesi, kader kavramı, kıyamet teması ve ölüm bireysel olduğu kadar toplumsal boyutlarıyla da karşımıza çıkar. Üstelik roman kahramanları, çoğunlukla inançları uğruna ölümü göze alırlar ve bu yolla maşerî vicdani harekete geçirmeye çalışırlar. Böylelikle toplumsal temsiller kazanabilirler. Sonuç olarak, Aytmatov'un romanlarında din, bireysel aidiyetten ziyade toplumsal sorumluluk ve protesto bilinciyle ilişkilendirilmelidir. Bu çalışmada yazarın işlediği ölüm olgusunun, fiziki yok oluşa indirgenmeyerek beraberinde ahlaki üstünlük getiren toplumsal bir var oluş biçimi şeklinde öne çıkarıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, bu bağlamsal yaklaşımın kuramsal yönü itibarıyla diğer Orta Asya Türk edebiyatlarında ve çağdaş toplumlarda benzer sosyolojik çözümlemeler için de uygulanabilir olduğunu düşünmek mümkündür.

⁷⁹ "Asr/1", *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim*, ts.

Kaynakça | References

- Akın, Cüneyt. "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kader İzleği ve Hz. Musa Tevili". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 54 (17 Ekim 2022), 183-194. <https://doi.org/10.24155/tdk.2022.211>
- Akiner, Shirin. "Sovyet Sonrası Orta Asya Cumhuriyetlerinde Modernleşme, Siyaset ve İslam". *Türkler*. thk. Hasan Celal Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Aytmatov, Cengiz. *Beyaz Gemi*. çev. Refik Özdek. İstanbul: Elips Yayınları, 1995.
- Aytmatov, Cengiz. *Beyaz Gemi*. İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- Aytmatov, Cengiz. *Cengiz Aytmatov-Bütün Eserleri, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1977. <http://www.dr.com.tr/kitap/deniz-kiyısında-kosan-ala-kopek/cengiz-aytmatov/edebiyat/roman/dunya-roman/urunno=0001924023001>
- Aytmatov, Cengiz. *Cengiz Han'a Küsen Bulut*. çev. Fatma Arıkan. İstanbul: Nora Kitap, 2018.
- Aytmatov, Cengiz. *Dişi Kurdun Rüyalari*. çev. Refik Özdek. İstanbul: Ötüken Neşriyatı, 8. baskı., 2004.
- Aytmatov, Cengiz. *Gün Olur Asra Bedel*. İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- Aytmatov, Cengiz. *Kassandra Damgası*. İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- Aytmatov, Cengiz. *Sultanmurat*. çev. Refik Özdek. Ötüken Neşriyat, 2021.
- Ayvazoğlu, Beşir. "Anar Rızayev, Cengiz Aytmatov ve Tarık Buğra". *Karar* (28 Mart 2018).
- Çetin, Erol. "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Öne Çıkan Varoluşsal Temalar". *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* null/Volume 15 Issue 3 (06 Ekim 2020), 297-322. <https://doi.org/10.47091/TurkishStudies.45752>
- Demirci, Kürşad. "Perennial Felsefe Veya Dinlerin Aşkın Birliği - Kürşad Demirci | Vukuf Alıntıları | vukuf.org". *Vukuf İnsani Araştırmalar*. 31 Ağustos 2021. Erişim 26 Mayıs 2025. <https://www.vukuf.org/alinti.php?q=perennial-felsefe-veya-dinlerin-askin-birligi-kursad-demirci-116732>
- Hervieu-Leger, Daniele. *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press, None edition., 2000.
- İbrahimov, Osmonakun. *Devrinin Büyük Yazarı Cengiz Aytmatov Hayatı ve Edebi Kişiliği*. Ankara: Bengü Yayıncılık, 2018.
- İlhan, Nilüfer. "Edebiyat Sosyolojisi Açısında Abbas Sayar'ın Romanları". *Folklor/Edebiyat* 21/81 (2015), 107-124.
- Kadioğlu, Şevket. "Trajedi ve Trajik Üzerine Düşünceler". *Fankofoni* 1/40 (2022), 121-130.
- Kahraman, Alim. "Aytmatov, Cengiz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-1. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Kolcu, Ali İhsan. *Cengiz Aytmatov Üzerine Yazılar*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2008.
- Korkmaz, Ramazan. *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Kesit Yayınları, 2016.
- Korkmaz, Ramazan. *Bir Semenderleşme Öyküsü, Cengiz Aytmatov*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2023.
- Koyuncu, Merve. "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32/1 (27 Nisan 2023), 238-246. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1240315>
- Shapshay, Sandra. "Schopenhauer's Aesthetics and Philosophy of Art". *Philosophy Compass* 7 (12 Ocak 2012). <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2011.00453.x>
- Söylemez, Orhan. "Türkiye'de Cengiz Aytmatov'u Anlamak". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 183-200.
- TDK. "trajedi ne demek TDK Sözlük Anlamı". *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 30 Mayıs 2025. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=trajedi>
- Tombak, Fatma. "20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine". *History Studies International Journal of History* 3/2 (2011).
- Vaismoradi, Mojtaba vd. "Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study". *Nursing & Health Sciences* 15/3 (Eylül 2013), 398-405. <https://doi.org/10.1111/nhs.12048>
- Williams, Raymond. *Modern Trajedi*. çev. Barış Özkul. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Tuğba. "Cengiz Aytmatov Eserlerinde Dinî Unsurlar". *Journal of Turkish Research Institute* 74 (29 Mayıs 2022), 305-314. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.4603>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim. "Asr/1", ts. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Asr-suresi/6177/1-3-ayet-tefsiri>
- "Cengiz Aytmatov'un Hayatı". haz. TRT Avaz. Türk Dünyasının Enleri. Ankara. Yayın Tarihi 2016.